

Yahudi Düşünür Bahya İbn Pakuda'nın el-Hidâye ilâ Ferâizi'l-Kulûb Eseri Çerçevesinde Mistik Görüşleri

Arş. Gör. Ömer Faruk Yıkar | ORCID: 0000-0002-3872-4157 | omer.yikar@marmara.edu.tr

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

Öz

Birçok dini gelenekte mevcut olan mistisizm, Yahudilikte de 'Kabala' adı altında öne çıkan bir olgudur. Yahudi geleneğinde tam olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı hakkında kesin söylemlerde bulunamadığımız bu düşünce sistemi, çeşitli sabitelere sahip olmakla beraber tarihsel süreçte konjonktüre bağlı olarak değişiklik göstermiş dinamik bir yapıyı ifade etmektedir. Bu akımın Yahudilikteki gelişim süreci mercek altına alındığında Orta Çağ, diğer pek çok dini gelenekte olduğu gibi, Yahudi mistisizmi açısından da temayüz eden bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta araştırmanın da inceleme konusunu teşkil eden Orta Çağ İspanya'sının Yahudi teologlarından Bahya İbn Pakuda'nın (ö. 1120?) önemli mistiklerden biri olduğu görülmektedir. O, mistisizme ilişkin düşüncelerini *el-Hidâye ilâ Ferâizi'l-Kulûb* eserinde ele almaktadır. Bahsi geçen eserde bedenî ibadet ve eylemlerin yanı sıra kalpteki niyetin de bağlayıcılığını ortaya koyan teolog, ahlak temelli bir din anlayışı formüle etmektedir. Bu minvalde Bahya; kalbin de uyması gereken çeşitli vecibelerin olduğunu; bu vecibeler içerisinde on tanesinin temel kaideleri ifade ettiğini salık vermektedir. Buradan hareketle İbn Pakuda'nın mistik görüşlerinin Tanrı'nın birliği, tefekkür, Tanrı'ya itaat, tevekkül, ihlas, alçakgönüllülük, tövbe, nefis muhasebesi, riyazet ve Tanrı sevgisi prensipleri üzerine inşa edildiği görülmektedir. Bu araştırma, bahsi geçen bu prensipler doğrultusunda Bahya İbn Pakuda'nın mistik teolojisine dair bütüncül bir perspektif sunmayı hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Mistisizm, Bahya İbn Pakuda, el-Hidâye ilâ Ferâizi'l-Kulûb.

Atf Bilgisi: Yıkar, Ömer Faruk. "Yahudi Düşünür Bahya İbn Pakuda'nın el-Hidâye ilâ Ferâizi'l-Kulûb Eseri Çerçevesinde Mistik Görüşleri". *Marifetname* Cilt 11/1 (Haziran 2024), 237-261.

<https://doi.org/0.47425/marifetname.vi.1442787>

Geliş Tarihi	25.02.2024
Kabul Tarihi	27.03.2024
Yayın Tarihi	30.06.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körele
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Ömer Faruk Yıkar)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetmanetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu çalışmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Mystical Views of the Jewish Philosopher Bahya Ibn Paquda within the Framework of *al-Hidāya ilā Farā'iz al-Qulūb*

Res. Asst. Ömer Faruk Yıkar | ORCID: 0000-0002-3872-4157 | omer.yikar@marmara.edu.tr

Marmara University, Faculty of Theology, Department of History of Religions, Istanbul, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/02kswqa67>

Abstract

Mysticism, which is present in many religious traditions, is a phenomenon that stands out in Judaism under the name of 'Kabbalah'. This system of thought, for which we cannot make precise statements about exactly when and where it emerged in the Jewish tradition, expresses a dynamic structure that has various constants and has changed depending on the conjuncture of the historical process. When the development process of this movement in Judaism is scrutinized, the Middle Ages, as in many other religious traditions, emerge as a period that stands out in terms of Jewish mysticism. In this regard, Bahya Ibn Paquda (d. 1120?), one of the Jewish theologians of medieval Spain, who is also the subject of this research, is one of the prominent mystics. He discusses his thoughts on mysticism in his work *al-Hidāya ilā Farā'iz al-Qulūb*. In this mentioned work, the theologian emphasizes not only the binding nature of bodily worship and actions but also the intention in the heart, formulating a moral-based understanding of religion. From this point of view, it is observed that Ibn Paquda's mystical views are built on the principles of the unity of God, contemplation, obedience to God, reliance, humility, repentance, self-examination, asceticism, and love of God. This research aims to provide a comprehensive perspective on Bahya Ibn Paquda's mystical theology based on these principles.

Keywords: History of Religions, Judaism, Mysticism, Bahya Ibn Paquda, *al-Hidāya ilā Farā'iz al-Qulūb*.

Citation: Yıkar, Ömer Faruk. "Mystical Views of the Jewish Philosopher Bahya Ibn Paquda within the Framework of *al-Hidāya ilā Farā'iz al-Qulūb*". *Marifetname* 11/1 (June 2024), 237-261.

<https://doi.org/0.47425/marifetname.vi.1442787>

Date of Submission	25.02.2024
Date of Acceptance	27.03.2024
Date of Publication	30.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Ömer Faruk Yıkar)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetmanetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Mistisizm, hemen hemen bütün dini geleneklerde karşımıza çıkan bir düşünce sistemidir. Çeşitli ortak temaları ihtiva etmekle beraber her dinin kendine has mistisizm anlayışı mevcuttur.¹ Ezoterik gelenekler bağlamında Yahudilik söz konusu olduğunda ‘Kabala’ adı verilen mistik düşünce sistemi ile öne çıkmaktadır. Kabala anlayışının tam olarak ne zaman ve hangi sebeplerle ortaya çıktığına ilişkin tartışmalar canlılığını korumaktadır.² Orta Çağ, mistik düşüncelerle temayüz eden bir zaman dilimi olması hasebiyle Kabalist düşünceye ilişkin önemli bir kesit sunmaktadır. Özellikle dönemin İspanya’sı çeşitli dini ve felsefi geleneklerin buluşma havzası olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinlerin mistik anlamda da birbirinden etkilendikleri ve sistematik bir mistik teoloji inşa ettikleri bu coğrafyada filozof ve mütekellim gibi kimliklerinin yanı sıra ‘mistik’ kimliğiyle de öne çıkan birçok isim mevcuttur.³ Bu isimlerden biri de yaklaşık 11-12. yüzyıllar arasında İspanya’da yaşamış önemli filozof ve mistiklerden Bahya İbn Pakuda’dır. O, Judeo-Arabica yazı stiliyle kaleme aldığı *el-Hidâye ilâ Ferâizi'l-Kulûb* (Kalbin Vecibelerinin Kılavuzu) adlı eserinde mistik görüşlerini sistemleştirmiştir.

el-Hidâye ilâ Ferâizi'l-Kulûb eseri merkeze alınarak Bahya İbn Pakuda’nın mistik görüşlerini tarihsel dokümantasyon tekniğiyle ortaya koyduğumuz bu çalışmada öncelikle din bilgini Bahya’nın hayatı ve eserlerine ilişkin bilgi verilmiş, ardından *el-Hidâye* eserine dair çeşitli detaylar aktarılmıştır. Mukaddime kısmında Bahya’nın bu eseri yazma amacı, ezoterik bilgiyi ilimler tasnifinde kategorik olarak ele alması ve zahire dönük eylemlerin bağlayıcılığı kadar kalbin de uyması gereken vecibelerin olduğu görüşünü temellendirmesi gibi hususlar açıklanmıştır. Akabinde İbn Pakuda’nın eserinde istifade etmiş olması muhtemel çeşitli kaynaklar hakkında genel hatlarıyla bilgi verilmiştir. İncelemenin temel araştırma konusunu teşkil eden Bahya’nın mistik görüşleri ise onun ‘kalbin vecibeleri’ olarak belirttiği on temel kaide çerçevesinde ele alınmıştır. İbn Pakuda’nın mistik teolojisi açıklanırken *el-Hidâye*’nin Arapça, İngilizce ve İbranice nüshaları gerekli görülen yerlerde

¹ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2017), 343.

² Kürşat Demirci, *Yahudi Mistisizmi veya Kabalacılık İnançlar ve Tarih* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2018), vii-x.

³ Sara Sviri, “Mysticism”, *The Cambridge History of Judaism: Jews in the Medieval Islamic World*, ed. Phillip I. Lieberman, *The Cambridge History of Judaism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021), 5: 891-922.

⁴ Judeo-Arabic İbranice harfler kullanılarak Arapça yazılan bir kullanım şeklidir. Kitabın orijinal ismi “כתאב אל הדאיה אלי פראיץ' אללקלוב” şeklindedir. Ana dili Arapça olmakla beraber eserde kutsal metin pasajları çoğunlukta olmak üzere yer yer İbranice alıntılara da yer verilmiştir.

mukayeseli olarak incelenmiş; böylelikle nüshalar arasındaki farklılıklara da yer yer işaret edilmeye çalışılmıştır.

1. Bahya İbn Pakuda'nın Hayatı ve Eserleri

Bahya İbn Pakuda, muhtelif görüşler olmakla beraber genel kabule göre 11-12. yüzyıllar arasında İspanya'nın Saragossa kentinde yaşamış Yahudi bir din adamı ve filozoftur. Hayatı hakkında oldukça sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Bahya'ya dair bilinen tek husus onun Yahudi dini mahkemelerinde (*bet din*) 'deyyân/dayan' (yargıç) olarak görev yapmış olmasıdır.⁵

Bahya'nın yaşadığı yüzyıl ve doğduğu kent hakkında farklı görüşler öne sürülmektedir. Bazı uzmanlar onun Saragossa'da değil Kurtuba'da doğduğunu ifade etmektedir. İbn Pakuda'nın 11 veya 12. yüzyılda yaşadığı şeklinde muhtelif tarih aralıkları belirtilmektedir. Bu hususta son araştırmalar Bahya'nın eserlerindeki iç delillerden yola çıkarak muhtemelen Yahudi filozofu İbn Gabirol'den (ö. 1058) sonra yaşadığı ya da onun çağdaşı olduğu şeklinde bir sonuca varmaktadır. Bir başka delil ise Abraham İbn Ezra'nın (ö. 1167) 1156 yılında Bahya ve görüşlerine atıfta bulunuyor olmasıdır. Bu görüşü benimseyenlere göre İbn Pakuda 12. yüzyılda yaşamıştır. Ancak yine de net bir tarih vermek mümkün görünmemektedir.⁶

İbn Pakuda, Yahudi geleneğinde sistematik bir ahlak anlayışını formüle eden kişi olarak öne çıkmaktadır. Bahya, araştırmamızın da temel başvuru kaynağını teşkil eden *el-Hidâye ilâ Ferâizi'l-Kulûb* adlı eseri kaleme almıştır. Judeo-Arabî dilde kaleme aldığı eserin yazılış tarihi ile ilgili muhtelif görüşler öne sürülmektedir. Onun, *el-Hidâye* dışında 'ilahi' türünde değerlendirilebilecek farklı eserler de kaleme aldığı belirtilmektedir. *Barhi Nafsi* (ברכי נפשי),⁷ *Adonay Sefetay Tiftah* (אדני שפתי תפתח) ve *Berach Dodi* (ברך דודי) bunlardan bazılarıdır. Bunlara ek olarak Arapça Neoplatonik bir risale niteliğindeki *Kitâbu Ma'ani en-*

⁵ 'Deyyan' dönemin Endülüs'ünde hahamlar mahkemesinde yargıç vasfıyla görev yapan kişileri ifade etmektedir. Bu makamdaki kişiler hukuki meselelere ilave olarak Yahudilerin gündelik yaşamına dönük hususlara dair de çeşitli konularda hüküm bildirebilmekteydi. Deyyanın aldığı kararlar hükümet tarafından tanınıp uygulanan bir statüye sahipti. bk. Isaac Husik, *A History of Mediaeval Jewish Philosophy* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1948), 80; Bahya Ben Joseph İbn Pakuda, *The Book of Direction to the Duties of the Heart*, trc. Menahem Mansoor (London: Routledge & Kegan Paul, 1973), 66; Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 289-310.

⁶ Bahya Ben Joseph İbn Pakuda, *The Book of Direction to the Duties of the Heart*, trc. Menahem Mansoor (London: Routledge & Kegan Paul, 1973), 1; Husik, *A History of Mediaeval Jewish Philosophy*, 80-81.

⁷ Mezmurlar, 104:1'de geçen ifadedden alınmıştır.

*Nefs*⁸ adlı bir eser de Bahya'ya atfedilmektedir ancak genel görüş ona ait olmadığı yönündedir.⁹

2. Bahya ve el-Hidâye ilâ Ferâizi'l-Kulûb Eseri

el-Hidâye ilâ Ferâizi'l-Kulûb eseri, Yahudi geleneğinin sistematik ilk ahlak kitabı olarak nitelendirilmektedir. İbn Pakuda'nın yaşadığı tarih aralığı tam olarak bilinmediği için bu esere ilişkin de bir yazım tarihi belirlemek zordur. Ancak eser takribi 1161-1180 yılları arasında Yahuda İbn Tibbon (ö. 1190) tarafından *Sefer Hovot ha-Levavot (Kalbin Görevleri, ספר חובות הלבבות)* adıyla ilk kez İbraniceye tercüme edilmiştir. Dolayısıyla eser bu tarihten önce kaleme alınmıştır. Bu tercümenin yanı sıra tarihsel süreçte eser birçok dile de çevrilmiştir.¹⁰

İbn Pakuda, *el-Hidâye* eserinde Yahudi geleneğinin yanı sıra Yunan felsefesi, kelim ve tasavvuf gibi İslamî literatüre ait kaynaklardan da istifade etmiştir. Bilgeliliğin Yahudilikle sınırlı olmadığını düşünen Bahya, diğer geleneklerde bilgelikle dolu sözlerin alıntılanabileceğini eserinin mukaddimesinde belirtmiştir.¹¹ Kaynakları kullanma yöntemine bakıldığında Bahya'nın Yahudi geleneğine ait eserlerden alıntı yaparken bunları açıkça belirtmesi; İslamî kaynaklara ise sansürleme yapma gereği duyması dikkatleri çekmektedir. İslamî kaynaklardan isim zikretmeksizin anonim bir şekilde aktarımda bulunması önemli bir ayrıntıdır. Bahya'nın Yahudi kaynakları zikretmesi eserine dini otoriteler üzerinden meşruiyet kazandırırken; rakip dini geleneğe ait olan İslamî kaynakları sansürlemesi Yahudilik dışı unsurlar kullandığına yönelik gelebilecek eleştirileri bertaraf etmiştir.¹²

Bahya'nın istifade ettiği İslamî kaynakları sansürleyerek vermesi sebebiyle bu kaynakların tespiti problematik bir meseledir. Bununla beraber eserdeki anlatıların İslam literatüründe felsefe, kelim ve tasavvuf ilimlerinde öne çıkan yazarlarla paralellikler arz ettiği de bir vakiydir.¹³ Özellikle de İhvân-ı Safa

⁸ Bahya'ya yanlışlıkla atfedilen bu eser hakkında detaylı bilgi için bk. Bahya ben Joseph Ibn Pakouda, *Les Reflexions sur L'ame*, trc. Isaac Broydé (Paris: Levinsohn-Kilemnik, 1896).

⁹ İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 2; *Sefer Torot ha-Nefes (ספר תורות הנפש)* hakkında ayrıca şu çalışmaya bk. Leon D. Stitskin, "From the Pages of Tradition: Naturalism and Personalism: Bahya Ibn Pakuda's Response to the Mechanistic Naturalists", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 12/2 (1971): 104-110; Kaufmann Kohler - Isaac Broydé, "Bahya Ben Joseph Ibn Pakuda", *The Jewish Encyclopedia (JE)*, ed. Isidore Singer - Cyrus Adler (New York & London: Funk and Wagnalls Company, 1904), 2: 447.

¹⁰ Kohler - Broydé, "Bahya Ben Joseph Ibn Pakuda", 2: 447; Husik, *A History Of Mediaeval Jewish Philosophy*, 84-85

¹¹ İbn Pakuda, *Kitâbu'l Hidâye*, 26; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 102-103.

¹² Menahem Mansoor, "Arabic Sources on Ibn Pakuda's 'Duties of the Heart'", *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* 6/3 (1973): 82.

¹³ Bu konuda detaylı bilgi için şu çalışmaya bk. Yoav Phillips, *Identifying the Islamic Sources of*

ve Mutezile kelamının Bahya'nın eserine etkisi açıktır. Mistisizme ilişkin konularda İbn Pakuda'nın kullandığı terminoloji ve benimsediği yaklaşımlarda sufi geleneğiyle de büyük oranda benzerlikler taşımaktadır.¹⁴ Eserinde kullanmış olduğu ihlas, tövbe, tevhid, tevekkül, riyâzet, muhasebetü'n-nefs, muhabbet, vahdet, heva ve zühd¹⁵ gibi tasavvuf ıstılahına yer vermesi bunu göstermektedir.¹⁶ Bahya'nın eserinde İslam geleneğinden etkilenmiş olması muhtemel isimlere örnek vermek gerekirse: Ebu Talib el-Mekkî (ö. 996),¹⁷ Hâris el-Muhâsibî (ö. 857),¹⁸ el-Mütenebbî (ö. 965)¹⁹ ve el-Gazzalî (ö. 1111)²⁰ gibi isimlerden etkilendiği söylenebilir. Bu isimlerin görüşleri ile Bahya'nın eseri arasındaki benzerlikler bu çalışmanın kapsamını aşacağı için burada öne çıkan bu isimlerin zikredilmesiyle yetinilecektir.

İbn Pakuda, bu eseri yazmaktaki gayesini o döneme değin Yahudi geleneğinde öne çıkan dini otoritelerin veyahut filozofların, Yahudi ahlakına ilişkin öğretileri belirli bir sistematik çerçevede ele almaması olarak açıklamaktadır. Bu hususta o, rabbilerin genel olarak 613 *mitzvot* (emir ve yasaklar)²¹ bağlamında Yahudi ahkama odaklanmaları sebebiyle manevi ve deruni boyutun göz ardı edilmesinden yakınmaktadır. Nitekim bu sebeple ahkam etrafında şekillenen normatif ve bedensel pratikleri *Hovot ha-Evarim* (הובות האברים, Uzuvların Görevleri) olarak nitelendirmektedir. Bu noktada Tora eğitimi alan öğrencilerin dahi çoğunlukla itibar ve statü kazanma arzusuyla hareket ettiklerini, zamanlarını Rabbinik literatürdeki çeşitli detay tartışmalara adadıklarını ve asıl çıkarılması gereken mesajları ihmal ettiklerini ifade etmektedir. Dinin yalnızca şekilcilik üzerinden anlatılmasını; özellikle halkın dini yükümlülüklerini tam anlamıyla yerine getirememesi konusunda bir etken olarak gören Bahya, bu sebeple dinin ahlaki ve manevi boyutunu merkeze alan

baḥya Ibn paḡūda's: "kitāb al- hidāya 'ilā farā'id al- qulūb" Using Automatic Transliteration and Text Reuse Processes (University of Haifa, 2022).

¹⁴ El-Hidāye eseri ile tasavvuf geleneği arasındaki paralellikler hakkında detaylı bilgi için bk. Müberra Aygündüz, *Tasavvufun Yahudi Mistisizmine Etkisi, Bahya İbn Pakuda Örneği* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021).

¹⁵ Örnekleri için bk. İbn Paquda, *Kitābu'l Hidāye*, 26, 135, 363, 371.

¹⁶ Moses Sister, "Bachja Studien: Erste Voruntersuchung Die Ethisch-Asketischen Termini in Bachjas al-Hidaya ila Faraid al-Qulub und ihre Übersetzung Durch Jehuda Ibn-Tibbon", *Bericht der Hochschule für die Wissenschaft des Judenthums*, 50 (1936): 33-75.

¹⁷ Detaylı bilgi için bk. Bilal Saklan, "Ebu Talib el-Mekki", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1994); Bilal Saklan, "Kutu'l-Kulüb", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2002); Mansoor, "Arabic Sources on Ibn Pakuda's 'Duties of the Heart'", 87-88.

¹⁸ Detaylı bilgi için bk. Zafer Erginli, "Muhâsibî", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

¹⁹ Detaylı bilgi için bk. İsmail Durmuş, "Mütenebbî", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2006); El-Mütenebbî, *Divānu'l-Mütenebbî* (Beyrut: Daru'l-Beyrut, t.y.).

²⁰ İbn Paquda, *Kitābu'l Hidāye*, 45-46; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 118-119; Mansoor, "Arabic Sources on Ibn Pakuda's 'Duties of the Heart'", 89.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Kübra Güneş, *Yahudilikte 613 Mitsvot: İbn Meymun Örneği*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022).

bir din anlayışını formüle etmeyi kendine zaruri bir görev olarak addetmiştir. Burada şu hususun da altını çizmekte fayda vardır: İbn Pakuda, ahlak temelli din anlayışını sistematize ederken Yahudiliğin inanç esaslarını tartışmaya açmak, rasyonelleştirmek veyahut din ile felsefeyi uzlaştırmak gibi bir gaye gütmemiş olup, bireylerin ruh dünyasını harekete geçirmeyi hedeflemiştir. Konuyu oldukça geniş bir perspektiften ele alan Bahya, bu amacı doğrultusunda Yahudilik dışında muhtelif dini ve felsefi geleneklerden de yararlanmışır.²²

el-Hidâye, bir mukaddime ve on ana bölümden müteşekkildir. Bahya, bu eseri yazma gayesi ve nasıl bir yol izlediğine ilişkin görüşlerini mukaddime kısmında detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Bu bağlamda onun, kalbin görevlerine dair görüşlerini ilimler tasnifinden başlayarak ele aldığı görülmektedir. İbn Pakuda bilgi türlerini fizik, matematik ve metafizik olmak üzere üç bölümde incelemiştir. Metafiziği 'en yüce' bilim dalı olarak tavsif eden Bahya, bireylerin imkanları ölçüsünde bu bilgiye ulaşmasını bir gereklilik olarak görmüştür.²³

Bahya, metafizik bilgiyi zahiri ve batini olmak üzere iki kategoride ele almaktadır. Burada zahiri bilgi ile bireylerin beden ve uzuvları ile gerçekleştirdikleri vecibelere ilişkin bilgiyi kastetmektedir. Ona göre bu bilgiye akıl, gelenek ve kutsal metinler aracılığıyla erişilebilmektedir. Zahiri bilgi ise kendi içinde kutsal metinlerde belirtilmese dahi akıl vasıtasıyla erişilebilecek olan bilgiler ile vahiy aracılığıyla konulmuş olan emir ve yasaklara ilişkin bilgiler olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Bu emirlerin başında dünyayı yoktan (ex-nihilo) yaratan bir yaratıcıya ve eşi benzeri olmayan²⁴ Tanrının tek olduğuna içtenlikle inanmak gelmektedir. Bu emirleri on madde halinde sıralayan Bahya'ya göre her emir kendi içerisinde menfi anlamı da barındırmaktadır ki bunlar da yasakları oluşturmaktadır. Örneğin dindaşların birbirine karşı sevgi beslemesi ve hoşgörülü davranması bir emir iken kıskançlık, kin ve nefret duymaları ise yasaktır.²⁵

İbn Pakuda, *El-Hidâye*'nin mukaddime bölümünde bu konuda bir eser yazmadan önce detaylı bir araştırma yaptığını ancak batini bilgi çerçevesinde kalbî vecibeleri ve bu vecibelerin bireyler nezdinde bağlayıcı olup olmadığını meselelerini merkeze alan bir eser bulamadığını belirtmiştir. İbn Pakuda, ilk aşamada Saadya Gaon (ö. 942) ve Yahudi gramercilerden İbn Cenah (ö. 1050)

²² Husik, *A History of Mediaeval Jewish Philosophy*, 84-85; Kohler - Brody, "Bahya Ben Joseph Ibn Pakuda", 2: 447.

²³ Bachja Ibn Josef İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye ilâ Ferâidi'l-Kulûb*, Arapça, ed. İbrahim Salim bin Bünyamin Yahuda (Leiden: Brill, 1912), 4-5; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 85-86.

²⁴ Yazar metninin bu kısmında Arapça ibarede "ليس كمثلہ شيء" ifadesini kullanmaktadır. Bu kullanım Kur'an'da Şura Suresi'nin 11. ayeti ile paralellik arz etmektedir.

²⁵ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 5-6; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 87.

gibi Tora²⁶ ve Neviim'i yorumlayan müfessirlere başvurmuştur. Kalbin vecibelerine dair araştırmalarının ikinci safhasında ise Rabbi Hefetz ben Yatzliah (ö. 10. yy.?) gibi şerî emirlerin tamamını açıklayan veyahut günümüzde geçerliliğini hala sürdüren emirleri özet bir şekilde sunan *Halahot Pesukot*²⁷ ve *Halahot Gedolot*²⁸ derlemelerine başvurduğunu ifade etmektedir. Araştırmalarının üçüncü safhasına geldiğinde ise batını bilginin mevcudiyetini kabul etmeyenlere karşı çıkan Saadya Gaon'un *Kitâbu'l-Emânât ve'l-İtikâdât*, Samuel ben Hofni'nin²⁹ (ö. 1013) *Kitâbu Usuli'd-Dîn* ve ilk Yahudi kelamcılarında Davud İbn Mervan el-Mukammas'ın³⁰ (ö. 937) eserine başvurmuştur. Geonim dönemi yazarların kaleme aldığı diğer eserleri de incelediğini vurgulayan Bahya, hiçbir eserde batını bilgiye ve bu bilgiden elde edilen kalbin vecibelerine hasredilen bir eser bulamadığını, bunların sadece bedene (zahire) dönük ahkamla ilgilenmesini şaşkınlıkla karşılamıştır.³¹ Bahya daha sonra Rabbinik otoritelerin, eserlerinde bu konuya niçin yer vermediği sorusuna cevap aramaya çalışmıştır.³²

Konuya ilişkin sorgulamasının akabinde Bahya akıl, gelenek ve kutsal metinler dikkate alındığında batını bilginin esasında bedene taalluk eden hükümleri ifade eden zahiri bilginin ön koşulu ve temeli olduğu sonucuna varmıştır. Zira bireyin hem beden hem de ruhtan müteşekkil bir varlık olması ona göre Tanrı'nın zahiri ve batını lütufları olarak görülmelidir. Bu da Tanrı'ya

²⁶ Eserin Arapça nüshasında Tora yerine Kitâbullah ibaresi kullanılmaktadır. İbn Paquda, *Kitâbu'l-Hidâye*, 7.

²⁷ *Halahot Pesukot* (Hukuki Hükümler), Yahudi hukukunun ilk fetva kitabı olarak nitelendirilmektedir. Bu eser, Babil Talmudu'nun tamamlanmasından iki yüz yıl sonra, sekizinci yüzyılın sonlarına doğru yazılmıştır. Talmudik literatür ile kıyaslandığında bir eksen kaymasının yaşandığı gözlenen *Halahot Pesukot*'ta talmudik dil ve üslup korunurken, tematik olarak düzenlenmiş olan Yahudi hukuku meseleleriyle ilgilenilmiştir. Eserin kim tarafından telif edildiği hususu tartışmalıdır. Bu konuda Rabbi Yahuda Gaon veya Rabbi Hayya Gaon gibi çeşitli isimler ileri sürülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Zvi Stampfer, "A Mechanism for Change in Traditional Culture: A Case Study from the Judicial Jewish Codes of the Geonic Period", *Jewish Quarterly Review* 107 (2017): 139.

²⁸ *Halahot Gedolot*, *Halahot Pesukot*'un yazılmasından yaklaşık yüz yıl sonra Rabbi Simeon Kayyara tarafından derlenmiştir. Bu eser, *Halahot Pesukot*'unkine benzer özellikler sergilese de kapsam bakımından geniş ve kaynak olarak daha çeşitlidir. Bununla beraber hem Babil Talmudu'nu hem de *Halahot Pesukot*'u içermektedir. Detaylı bilgi için bk. Stampfer, "Change in Traditional Culture", 146.

²⁹ Samuel ben Hofni hakkında detaylı bilgi için bk. David E. Sklare, *Samuel ben Hofni Gaon and His Cultural World* (Leiden & New York: Brill, 1996).

³⁰ Davud İbn Mervan el-Mukammas hakkında detaylı bilgi için bk. Sarah Stroumsa, trc., *Dāwūd İbn Marwān al-Muqammaş, Twenty Chapters* (Utah: Brigham Young University Press, 2016); Ebru Pınar, "Yahudi Düşünür Dāvud İbn Mervān el-Mukammes (9. yy.): Hayatı, Eserleri ve Görüşleri", *Dinler Tarihi Yazıları: Prof. Dr. Ömer Faruk Harman'a Armağan*, ed. Durmuş Arık-Yasin Meral (Ankara: Berikan Yayınları, 2022), 515-555.

³¹ İbn Paquda, *Kitâbu'l-Hidâye*, 7-8; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 88.

³² İbn Paquda, *Kitâbu'l-Hidâye*, 8; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 88-89.

itaatte bedenî eylemlere ilave olarak kalbî eylemlerin de olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu noktada o, bedenî eylemlerimizin ortaya çıkmasının ancak ruhen ve kalben o eylemi yapmaya niyet etmekle mümkün olduğunun altını çizmektedir.³³ Meseleye bu perspektiften yaklaşan İbn Pakuda, bedene taalluk eden eylemlerin temelini teşkil eden ruh ve kalbin Tanrı tarafından göz ardı edilmesinin mümkün olamayacağını ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre Tanrı'ya itaatin mükemmel bir şekilde gerçekleştirilebilmesi ancak batını ve zahiri yönünü kapsayan bütüncül bir itaatle mümkündür. Bahya bu iddiasını desteklemek için de Tevrat'tan çeşitli pasajlara atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda Tesniye Kitabı'nda geçen "Tanrınız Rab'bi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz."³⁴ ve "Tanrı sözü size çok yakındır; uymanız için ağzınızda ve yüreğinizdedir."³⁵ cümlesi bu delillerden bazılarıdır.³⁶

Tevrat'ta batını emirlere dair ifadelerin tespitini yapan Bahya ardından geleneğe de konunun izlerini araştırmış ve benzer bulgulara ulaşmıştır. O, bir eylemin gerçekleşmesinde hem kalbin hem de bedeninin müşterek rol oynadığını; ancak niyetin kaynağı olması bakımından kalbin daha önce geldiğini ifade etmektedir. Zira kalp niyetin ortaya çıkmasında, beden de niyetin eyleme dökülerek gerçekleştirilmesinde görev almaktadır. Buna göre gerçekleştirilen bir eyleme taktir edilecek ceza veya mükafat, o fiilin kasıtlı mı yoksa kasıtsız mı yapıldığına bağlıdır. Kalbî emirlerin varlığını bu şekilde delillendiren Bahya, ardından bu emirlerin kaç tane olduğunu ve bireylerin bu emirlerden her koşulda mükellef olup olmadıkları meselesini tartışmaya açmaktadır. Bu konuda o, bedeni emirler çerçevesinde belirlenen 613 *mitzvot* gibi kalbî emirlerin sayısının sınırlı sayıda olmayıp, sayılamayacak kadar çok olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra Tevrat'tan hareketle bireylerin kalbî emirlerden her zaman ve mekânda mesul kılındıklarının altını çizmektedir.³⁷

Tüm bu bilgiler ışığında; bedene taalluk eden emirler gibi kalbî emirlere de uymanın gerekliliğini vurgulayan Bahya, pratik hayata baktığında bu emirlerin genellikle ihmal edildiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte o, kalbî emirlere uyulma noktasında her bireyin eşit derecede sorumlu tutulamayacağını da altını çizmektedir. Örneğin, temyiz kudretinin zayıflığı ve anlama yetisindeki noksanlık nedeniyle kadınlar,³⁸ çocuklar ve aklî melekeleri yerinde olmayan

³³ Bahya İbn Pakuda'nın eserinde batını bilgiye dair detaylı bilgi için bk. Omer Michaelis, "Fashioning the 'Inner' (Bâtin) in Bahya Ibn Paqūda's Duties of the Hearts", *Harvard Theological Review* 116/4 (2023): 552-574.

³⁴ Tesniye, 6:5.

³⁵ Tesniye, 30:14.

³⁶ İbn Paqūda, *Kitâbu'l Hidâye*, 8-10; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 89-90.

³⁷ İbn Paqūda, *Kitâbu'l Hidâye*, 11-12; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 90-92.

³⁸ Kadınların da bu kategori içinde zikredilmiş olması muhtemelen Yahudi geleneğinde kadın algısı ve dönemin konjonktürü ile ilintilidir. Ayrıca kadınların eğitim vb. haklardan yoksun

kişilerin bu gibi kalbî emirlerin ihmal edilmesinden mesul tutulmayacağını belirtmektedir. Buna karşın akli melekeleri yerinde olan diğer her bireyin kalbî emirlere itaati zorunludur. Bu hususu açıklarken Tanah ve Talmud'dan da çeşitli pasajları delil olarak sunmaktadır. Örneğin Yeşaya Kitabı'nda geçen "Ellerinizi açıp bana yakardığınızda, gözlerimi sizden kaçıracağım. Ne kadar çok dua ederseniz edin dinlemeyeceğim. Elleriniz kan dolu..."³⁹ ve "Anlamsız sunular getirmeyin artık. Buhurdan iğreniyorum. Kötülük dolu törenlere, Yeni Ay, Şabat Günü kutlamalarına ve düzenlediğiniz toplantılara dayanamıyorum."⁴⁰ şeklindeki pasajları bu bahiste zikretmektedir. Ona göre burada aktarılmak istenen mesaj her ne kadar pratikte kişi ibadet ediyor gibi görünse de özde ve niyette kusur bulunduğu için Tanrı tarafından kabul edilmemektedir. Dolayısıyla kalbî emirlerdeki ihmal veya kusur zahire dönük bedensel ibadetleri de doğrudan etkilemiş olmaktadır.⁴¹

Sonuç olarak Bahya, yaşadığı dönemde birçok kişinin kalbin uyması gereken görevleri ihmal ettiğini, bu sebeple *el-Hidâye* kitabını yazarak bu probleme bir çözüm yolu sunmayı amaçladığını ifade etmektedir. Kitabı Arapça (Judeo-Arabic) olarak kaleme almasının nedenini ise halkın çoğunun bildiği en iyi dil olması şeklinde açıklamaktadır.⁴²

3. Bahya İbn Pakuda'nın Mistisizm Anlayışı

İbn Pakuda, *el-Hidâye* eserinde kalbin takip etmesi gereken temel prensiplerin aşağıda müstakil başlıklar halinde ele alacağımız on madde olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber esasen ona göre bu maddeler kalbin uyması gereken emirlerin nihai sayısı olmayıp, bu emirler sonsuz sayıdadır. Bir başka deyişle bu on madde, potansiyel sonsuz sayıdaki kalbî emirlerin türetildiği temel sac ayaklarını ifade etmektedir. Bu emirler aynı zamanda bireyin manevi anlamda ilerleyişini sağlayan ve her biri birbiriyle ilintili on kapıyı temsil etmektedir. On kapı içerisinde en ulvi gaye, son emir olan Tanrı sevgisine erişmektir.⁴³ Kalbin on vecibesini şu şekilde tasnif etmemiz mümkündür:

olmasının da bu algıyı ortaya çıkarmış olması muhtemeldir. Yahudilikte kadın algısına ilişkin detaylı bilgi için bk. Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Kadın", *Dinler Tarihinde Kadın*, ed. Bekir Zakir Çoban (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 331-368.

³⁹ Yeşaya, 1: 15.

⁴⁰ Yeşaya, 1: 13.

⁴¹ İbn Pakuda, *Kitâbu'l Hidâye*, 15-21; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 94-99.

⁴² İbn Pakuda, *Kitâbu'l Hidâye*, 22-34; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 100-108; Georges Vajda, "Bahya (Bahye) Ben Joseph Ibn Pakuda", *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik - Michael Berenbaum (Detroit & New York & London: Thomson Gale, 2007), 3: 66-67.

⁴³ Diana Lobel, *A Sufi-Jewish Dialogue: Philosophy and Mysticism in Bahya Ibn Paquda's "Duties of the Heart"* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007), 7-8.

Şekil 1: Bahya İbn Pakuda'nın *el-Hidâye* Eseri Bağlamında Belirlediği Kalbin Vecibeleri

3.1. Tanrı'nın Birliğini Kabul Etmek (Fî İhlâsî't-tevhîd lillâhî)

İbn Pakuda, *el-Hidâye*'nin ilk babında dinin temel direği olarak nitelediği Tanrı'nın birliği meselesini ele almaktadır. Konuyu on farklı veçheden mercek altına alan alim, Tanrı'nın birliğinin tanımını, farklı birlik türlerinin varlığı, birlik meselesini kuramsal çerçevede ele almanın zorunluluğu, bu konuda hangi tür bilgiye ihtiyaç duyulduğu, alemin yoktan (*ex nihilo*) ve tek bir yaratıcı tarafından yaratıldığının ispatı, yaratıcının varlığının argümanlarla ortaya konması, yaratıcının bir olduğunun tahkimi, mecazî birlik (göreceli/relative) ve hakiki birlik (mutlak/absolute) kavramlarının açıklanması, bir olan yaratıcının hak olduğu ve ondan başka hakiki bir yaratıcının olamayacağını ortaya konması, Tanrı'nın ne olup olmadığına ilişkin Tanah'ta yazılı olan ve aklen kavranabilir ilahi sıfatların açıklanması meselelerini detaylı bir şekilde incelemektedir.⁴⁴

Bahya, Tanrı'nın bir olduğunu çeşitli felsefî ve kelamî argümanlar aracılığıyla ispat etmeye çalışmaktadır. Bu minvalde Tanrı'nın mutlak anlamda daimi bir şekilde var olduğunu, tek yaratıcı oluşunu, ezeli ve ebediliğini, bileşik olmadığını (gayr-ı mürekkeb), parçalarına/cüzlerine ayrılamayacağını, zamandan da önce var olduğunu, değişmediğini, dönüşmediğini, varlığının hiçbir öncül illeti olmadığını, alemi bir nizam içerisinde yaratan ilk nedenin (muharrik-i evvel) bizzat kendisi olduğunu, ona suret veya insani bir özellik atfedilemeyeceğini, Tanrı'nın; ilahi sıfatlarından hareketle ortaya koyulmaya çalışılan her alginın üstünde bir varlık olduğunu ve onu tam anlamıyla idrak edemeyeceğimizi belirtmekte, bu konuda negatif teolojiyi benimsemektedir. Bahya mutlak bir monoteist yaklaşım ortaya koymakta, böylelikle Düalistlere (Seneviyye),⁴⁵ teslisi savunan Hristiyanlara⁴⁶ ve de materyalist bir yaklaşımla

⁴⁴ İbn Pakuda, *Kitâbu'l Hidâye*, 37; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 112-113.

⁴⁵ Alemin birbirine zıt iki kadim unsurdan yaratıldığına inanılan görüşü ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Sinanoğlu, "Seneviyye", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2006).

⁴⁶ Arapça metinde geçen Seneviyye ve Teslisçi Hristiyanlar ibaresi tüm İbrance tercümelerde atlanmıştır. Bunun sebebi olası bir kovuşturma veya cezaya karşı güvenliği sağlamak olabilir.

alemin tesadüfen oluştuğunu öne süren Dehriyye⁴⁷ ekolüne karşı çıkmaktadır. Tanrı'nın birliğinin aklen ve kalben idrak edilmesini sağlamak için Öklid ve Aristoteles gibi isimlerden aldığı çeşitli argümanları bu amaç doğrultusunda kullanmaktadır. Bir diğer deyişle Bahya, yalnızca dilde kalan taklidi iman, eksik ve kusurlu bir inanç biçimi olarak görmektedir.

Bu konu özelinde temas ettiği bir başka husus ise Tanrı'nın birliğine ilişkin Tanah'ta ve gelenekteki yazılı bilgilerin bireyler tarafından eşit düzeyde kavranmamasıyla ilgilidir. Bu bağlamda o, anlayış seviyelerine göre insanları üç farklı kategoride tasnif etmektedir. İlk grup; kutsal metinlerde yazılanlardan hareketle Tanrı'nın birliğinin manasını akıllarında, zihinlerinde ve ruhlarında idrak edebilen kişilerdir. İkinci grup metinlerde Tanrı'nın birliğinin açıklanması dışında kitaba dair hiçbir şey bilmeyen ve dolayısıyla kutsal metinlerden istifade edemeyen kimselerdir. Üçüncü grup ise kutsal metinlerde bildirildiği şekliyle Tanrı'nın birliğine dair biraz bilgi sahibi olup, asıl manayı tam olarak idrak edemeyen gruptur. Şayet onlar yönlendirilebilir ve mantıksal argümanlarla Tanrı'nın birliği onlara açıklanırsa bu kimseler de birinci gruptakilerin bilgi seviyesine ulaşabilecek potansiyeldeki kişilerdir. Bu gruptaki bireyler Tanrı'nın rızasına uygun hareket etmeyi kendilerine görev bilip bu yolda çaba gösterdikleri takdirde yetersiz kaldıkları hususlar mazur görülecek ve niyetlerine göre yargılanacaklardır. Bahya'ya göre şayet durum böyle olmasaydı yalnızca kutsal metinleri tam anlamıyla idrak edebilen bilge kişiler dindar, diğerleri ise dinsiz ve Tora'sız kalmış olurlardı. Oysa durum böyle olmayıp Tanrı'ya ulaşmayı mümkün kılan çeşitli misaller, imalar hem kutsal metinlerde hem de gelenekte yer bulmuştur. Böylelikle çeşitli vasıtalarla zahirin ötesindeki bilgiye erişmenin yolu açılmıştır. Nitekim Bahya kaleme aldığı bu kitap ile özellikle bu üçüncü gruptaki insanları hedef kitlesi olarak belirlemekte ve böylelikle kutsal metinlerin literal anlamını aşma ümidi olmayan kişiler için 'niyet' ve 'kalp' faktörü üzerinden işlevsel bir paradigma sunmaktadır.⁴⁸

3.2. Mahlukat Üzerine Tefekkür Etmek (Fi'l İ'tibâr bi'l-mahlûkîn)

Bahya, *el-Hidâye*'nin ikinci babında mahlukat üzerine tefekkür etme konusunu ele almaktadır. Ona göre yaratılıştaki hikmeti düşünmek Tanrı'nın birliğini idrak etmenin en etkili yollarından biridir. Bu tefekkür biçimini 'itibar'⁴⁹ kavramı ile ifade eden İbn Pakuda, kitabının bu bölümünde mahlukat

Arapça metinde ibarenin geçtiği yer için bk. İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 58.

⁴⁷ Bu felsefi akımda alemin ezeli olduğu ve bir yaratıcısının bulunmadığı kabul edilmektedir. Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, "Dehriyye", *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 70.

⁴⁸ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 38-92; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 113-149.

⁴⁹ İtibar, Arapçada ibret almak veya değer vermek anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise

üzerine tefekkürün mahiyeti, bireylerin bunu yapma konusunda yükümlü olup olmadıkları, bu tefekkürün biçimleri ve türleri, tefekkür türlerinden hangisinin daha zaruri olduğu ve tefekkürü ifsat eden hususların neler olduğu gibi konuları incelemektedir.⁵⁰

Mahlukat üzerinde tefekkür etmek akıl, kutsal metinler ve gelenek tarafından bireylere farz kılınmış bir emirdir. Bu minvalde insanın akıl, düşünce, konuşma gibi yetilere sahip olması, insanın diğer canlılardan üstün yaratıldığını tasdik eder niteliktedir. O, kutsal metinlerde de bu konuyu destekleyen birçok pasaj olduğunu vurgulamaktadır.⁵¹

Bahya İbn Pakuda, mahlukat üzerinde tefekkür etmenin aynı zamanda bilgeliğinin tezahürlerini ifade ettiğini belirtmektedir. Bu tezahür türlerini üç kategoride ele alan teolog, ilk grupta bariz ve herkese aşikâr olan tezahürleri; ikinci grupta yalnızca bilge ve zeki kimselerin idrak edebileceği tezahürleri; üçüncü grupta ise bazı yönleriyle aşikâr bazı yönleriyle muğlak olan ve derin bir tefekkür gerektiren tezahürleri ele almaktadır. Bahya bu noktada yaratılıştaki hikmetlerin farkına varabilmek için bireylerin üzerine düşen görevleri hem kalp hem de ibadet boyutunu gözeterik yerine getirmelerini salık vermektedir. Tefekkürün layıkıyla yapılabilmesi için çeşitli tavsiyelerde de bulunan düşünür, dünyevi olan şeylerden yüz çevrilip öte dünyaya odaklanılması gerektiğini beyan etmektedir.⁵²

Bahya, Tanrı'nın yaratışındaki hikmetlerin gözlenip, üzerinde tefekkür edilebilecek hususlara örnek olarak dünyanın yaratılışını, makro perspektiften alemdeki her şeyin bir nizam içerisinde oluşunu, mikro anlamda insanın birçok incelikle donatılmış olmasını, hayvanların ve bitkilerin yaratılışındaki incelikleri, Tanrı'nın insana bahşettiği bilgeliği ve Tanrı'ya itaat hususunda insanlara verilen dini emirleri örnek olarak zikretmektedir. İbn Pakuda, bireylerin özellikle âlem-i sağır (*olam katan* - mikrokozmoz) olarak nitelendirilen insan üzerinde tefekkür etmesi gerektiğini belirtmektedir. İnsanın kendisinden hareketle gerçekleştireceği bu düşünsel sürecin hem daha kolay hem de daha mühim olduğunun altını çizmektedir. Tefekkür eyleminde dikkat edilmesi gereken hususlar çerçevesinde ise o; kibirden ve Tanrı'nın birliğine halel getirecek düşüncelerden kaçınılması gerektiğini beyan etmektedir. Bireylerin her ne kadar tefekkür konusunda yol kat etseler de Tanrı'nın bilgeliğini nihai anlamıyla idrak edip kuşatamayacaklarının her daim farkında olmaları gerektiğini de ayrıca vurgulamaktadır. Buradan hareketle Bahya;

dünyayı fani, üzerinde yaşayanların ölümlü görmeyi ifade etmektedir.

⁵⁰ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 93-97; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 150-153.

⁵¹ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 97-100; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 153-155.

⁵² İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 100-101; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 155-157.

Tanrı'nın azameti karşısında insanın ne derece küçük olduğunun farkındalığına ulaşarak hem korku hem de saygı çerçevesinde tefekkür eylemini gerçekleştirmesi gerektiğini salık vermektedir.⁵³

3.3. Tanrı'ya İtaat Etmek (Fî Vucûbi'l-iltizâmi't-tâ'ati lillâhi)

El-Hidâye'nin üçüncü bölümünde Tanrı'ya itaat etmenin gerekliliği konusu ele alınmaktadır. Bahya'ya göre Tanrı'ya itaat, Tanrı'nın birliği ve yaratılanlar üzerine tefekkür etmenin makul bir sonucudur. Bahya Tanrı'ya itaatte bireyin kendi acziyetinin farkına vararak Tanrı'nın azameti, kudreti, bilgeliği karşısında ondan haşyet duyması, şükretmesi, onu övmesi ve yüceltmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁴ Eserinin bu bahsinde Bahya Tanrı'ya itaatin teşvik edilmesi ve itaatin kısımları, bireyin Tanrı'ya itaatte olan ihtiyacı, dini ve akli argümanları, itaatin mahiyeti ve faydaları, itaat yükümlülükleri, insanların fiillerinde özgür olup olmadıkları⁵⁵ ilişkin meselelere temas etmektedir.⁵⁶

İbn Pakuda, Tanrı'ya itaatin yalnızca zahirde kalmaması hususunu özellikle vurgulamaktadır. Birçok kişinin kutsal metinleri okusa da literal anlamın ötesine geçip hakiki anlamı idrak edemediklerini; bu bireylerin durumunu kitap yüklü bir merkep⁵⁷ benzetmesi üzerinden dile getirmiştir. Bahya ayrıca kutsal metinlerde belirtilen emirleri uygulayan birinin bunu Tanrı rızası için mi yoksa gösteriş için mi yaptığının da önemli olduğuna işaret etmektedir. İşte bu sebeple itaatin hakiki manasını kavrayabilmek için bireylerin itaati anlamlandırırken yalnızca ceza korkusu veya ödül arzusu olarak nitelendirmemeleri gerektiğini; Tanrı'nın bahsettiklerinden ötürü kalpte derin bir haşyet duyarak ibadetlerin yapılmasını salık vermektedir. Böylelikle itaatin bedenini yanı sıra kalbe de indirilmesiyle zahiri olanın çok daha ötesindeki deruni itaate erişmek mümkün olacaktır.⁵⁸ Zor olmakla beraber bireyin bunu gerçekleştirmek için çaba göstermesi ve Tanrı'nın da bu konuda ona ilahi bir

⁵³ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 103-124; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 158-175.

⁵⁴ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 125-130; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 176-180.

⁵⁵ Arapça nüshada bu ifade için Bahya 'cebr ve adl' kavramlarını kullanmaktadır. bk. İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 130.

⁵⁶ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 129-130; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 180.

⁵⁷ Arapça metinde Bahya "فهم في مرتبة حمار حامل اسفارا" (Ve onlar sırtında kitap taşıyan merkep mertebesindedir) ibaresini kullanmaktadır. Bu ifade Kur'an'da Cuma Suresi'nin 5. ayetinde geçen "مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمِلُ اسْفَارًا" (Tevrat'la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer) ifadeleri ile oldukça benzerlik göstermektedir. İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 144; Cuma, 5.

⁵⁸ Bu noktada Bahya'nın Tanrı'ya itaat konusunda kalbi, hiçbir zaman tek başına Yasa'ya paralel ayrı bir yol olarak görmediğini; bilakis Yasa ile beraber kalbi konumlandığını beyan etmek gerekmektedir. Bahya, Yasa'yı oldukça önemsemiş ve eserinde de Yasa'nın niçin gerekli olduğuna ilişkin uzun anlatımlara yer vermiştir.

inayet sağlaması ile bu mertebeye erişilebileceğini belirtmektedir.⁵⁹ Tanrı'ya itaatinin önündeki engelleri ise kişi dünyevi zevkler ve nefse hoş gelen şeylerden kaçınarak aşabilir.⁶⁰

Tanrı'ya itaat etmenin gerekliliği temellendirdikten sonra Bahya, konu bağlamında hem dini hem de felsefi geleneklerde çokça tartışılmalı olan 'insan fiillerinde özgür müdür?' tartışmasını ele almaktadır. Bu hususta o, öncelikle meseleye dair çeşitli yaklaşım biçimlerini tanıtarak konuya giriş yapmaktadır. Konunun uzlaştırılması güç olan muhtelif yönleri olduğuna ve zihinlerin bu konuyu anlamadaki sınırlılığın temas eden Bahya, kurtuluşa en yakın yol olarak nitelendirdiği özgür irade ve Tanrı'nın adaleti prensiplerinin her ikisini birden savunmayı tercih etmiştir. Bu çerçevede eylemlerin sorumluluğunun bireylerde olduğuna; dolayısıyla Tanrı'nın adalet ilkesi gereği insanların bu eylemleri neticesinde ödül veya ceza ile karşılaşacaklarının bilincinde hareket etmeleri gerektiğini belirtmektedir. Özgür iradeye sahip olma durumunun da Tanrı'nın kudretinden ve gücünden bağımsız olmadığını, Tanrı'nın her şeyi bildiğini, her şeyin onun dilemesiyle gerçekleştiğini beyan etmektedir. Bununla beraber bu konu hakkında düşünmenin insanlar için beyhude olduğunu, şayet bu konunun detaylarının açıklanması bireylerin işine yarasaydı Tanrı'nın bunu insanlara zaten açıklamış olacağını da vurgulamaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında Bahya'nın benimsediği görüşü Pirke Avot'ta geçen şu ifadeyle özetlemek yerinde olacaktır: "Her şey önceden biliniyor olsa da seçim özgürlüğü tanınmıştır. Herkes iyilikle [merhametle] ve yaptıklarına göre yargılanacaktır."⁶¹

3.4. Tanrı'ya Tevekkül Etmek (Fi't-Tevekkül 'alellâhi)

Bahya eserinin dördüncü babında Tanrı'ya güvenip ona tevekkül etme konusunu ele almaktadır. Bu çerçevede tevekkülün mahiyeti, Tanrı'ya güvenmenin zaruretinin yanı sıra bireyin yaşam için de çabalaması gerektiği, tevekkül eden ve etmeyen kişilerin rızkını kazanma biçimleri arasındaki farklar, bu dünyada umut ettikleri şeylere ulaştıkları vakit Tanrı'ya itaat edeceklerini vaat edenlerin görüşlerinin yanlışlığı ve Tanrı'ya tevekkül etmenin önünde engel olan hasletlere ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır.⁶²

Tanrı'yı güvenilmeye ve tevekkül edilmeye en layık varlık şeklinde nitelendiren İbn Pakuda, bunun bireylere hem bu dünya hem de öte dünyaya ilişkin hususlarda fayda sağlayacağını belirtmektedir. Bu hususta niyet faktörüne de vurgu yapan Yahudi teolog, eyleme geçirilemese dahi Tanrı'ya güven

⁵⁹ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 132-135; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 182-185.

⁶⁰ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 152-161; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 200-209.

⁶¹ Pirke Avot, 3: 15. (הכלל פרי, והרשות נתנה, ובטוב העולם גדון); İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 161-165; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 209-213.

⁶² İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 182; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 229.

konusunda itaat veya itaatsizliğe ilişkin niyetlerinden de bireylerin bu dünyada ve öte dünyada ödül veya ceza ile karşılık bulacağını beyan etmektedir.⁶³

Bahya, Tanrı'ya tevekkül konusunda problematik bir konu olarak nitelendirilebilecek günahkâr ve tevekkül etmeyen kimselere dünya hayatlarında bahşedilmiş çeşitli lütufların nasıl anlamlandırılması gerektiği meselesini de ele almaktadır. Bu bağlamda bu lütufların belki de o kişilerin bir zamanlar yaptığı iyiliğin bir ödülü veyahut da o kişinin imtihanı olabileceğini belirtmektedir. Aynı şekilde Tanrı yolundaki erdemli insanların yaşadığı zorlukların da bu perspektiften değerlendirilmesi gerektiğini savunan İbn Pakuda, geçmişte yapılan ve hesabının verilmesi gereken bir kötülüğün bedeli olarak iyi kimselerin zorluklarla imtihan edilebileceğini belirtmektedir. Böyle sıkıntılı zamanlarda Tanrı'nın her şeye kadir olduğunun hatırlanmasını, bireylerin kendi iyi eylemlerine değil yalnızca Tanrı'ya güvenmesini ve ümitsizliğe düşmemesini öğütlemektedir.⁶⁴

İbn Pakuda, kişinin Tanrı'ya koşulsuz teslim olup tevekkül etmesini salık vermektedir. Bununla beraber bireyin bu dünya hayatı için çabalamasını gereksiz gören görüşlere de kesin bir dille karşı çıkmaktadır. Tanrı'nın yazdığı bir kaderin olduğunu ve her şeyin onun kudretinde olduğunu kabul etmenin yanı sıra kişilerin dünya hayatında rızkını kazanmak için gayreti elden bırakmamasını ve aklını her daim kullanmasını öğütleyen Bahya, bireyin buradaki aktif rolüne dikkatleri çekmektedir.⁶⁵ Buradan hareketle Bahya'nın kadercî düşünceye karşı çıktığı, bireyin tevekkül etmekle beraber çabayı da elden bırakmamasının zaruretini savunduğu görülmektedir.

3.5. Amelde İhlaslı Olmak (Fî İhlâsî'l-'ameli lillâhi)

El-Hidâye'nin beşinci babında Bahya, amelde ihlaslı olma konusunu incelemektedir. Bu hususta o, amelde ihlasın anlamı, nelerden müteşekkil olduğu, hangi eylemlerde ihlaslı olmanın zorunlu olduğu, ihlası bozan şeylerin neler olduğu ve bunlarla nasıl başa çıkılabileceğine ilişkin bilgiler serdetmektedir. İhlâsı, her türlü gizli veya açık eylemin yalnızca Tanrı'nın rızasını kazanmak için yapılması şeklinde tanımlayan teolog, bu eylemlerin yapılışında kalpteki niyetin önemine vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra ihlasın layıkıyla sağlanabilmesi için Tanrı'nın birliğini ve onun lütuflarını kabul etmenin, emir ve yasaklarını bilmenin, kötülüğü emreden içsel dürtülerden ve ayartmalardan uzak durmanın gerekliliğini de ifade etmektedir.⁶⁶ Bu noktada

⁶³ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 175-215; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 221-261.

⁶⁴ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 192-216; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 240-262.

⁶⁵ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 197-197; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 243-244.

⁶⁶ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 228-230; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 273-275.

Bahya, insanın heva ve hevesinin onun en büyük düşmanı olduğunu belirtmekte ve şu alıntıya yer vermektedir:

Düşmanla yapılan büyük bir savaştan dönen insanlarla karşılaşan dindar bir adamın öyküsü anlatılır. Adam onlara şöyle demiştir: “Tanrı’ya şükürler olsun ki, küçük bir savaştan ganimetinizi alarak dönüyorsunuz. Şimdiyse kendinizi daha büyük bir savaşa hazırlayın.” “Nedir o büyük savaş?” diye sorduklarında, “Nefse ve onun ordularına karşı yapılan savaş” diye cevap vermiştir.⁶⁷

Bu pasajda da görüldüğü üzere ihlası bozan heva ve hevesle mücadeleyi kişinin en büyük cihadı olarak nitelendiren Bahya, kitabının bu bölümünde nefsin insanı nasıl aldattığından, ondan nasıl korunabileceğinden bahsederek tavsiyeler vermektedir. İhlası kaybetmemek için kibirden, ikiyüzlülükten, riyakarlıktan, kıskançlıktan, dünyevi olan şeylere rağbet etmekten sakınmayı ve mütevazı olmayı öğütlemektedir. Nefse uyulması halinde akıl iyi-kötü, helal-haram vb. gibi konularda bir yanılısma sürecine girerek Yasa ve Tanrı’ya ilişkin konularda şüpheye düşebilir. Buradan hareketle Bahya, amellerde hem kalben hem de eylem olarak ihlasın korunmasının nefse karşı mücadelede sürekliliğin sağlanması bakımından önem arz ettiğini vurgulamaktadır.⁶⁸

3.6. Alçakgönüllü Olmak (Fi’t-Tevâdu‘i lillâhi)

İbn Pakuda eserinin altıncı bölümünde tevazu ve alçakgönüllülük konularını ele almaktadır. İhlası tehdit eden unsurların başında kibir ve gurur gibi ayartıcıların gelmesi sebebiyle Bahya, bu bapta alçakgönüllülük ilkesini açıklamıştır. Bu başlık altında alçakgönüllülüğün mahiyeti, türleri, unsurları, alçakgönüllü olmanın temel yöntemlerinin neler olduğu ve alçakgönüllü bireylerin uyması gereken ilkeleri, ne zaman alçakgönüllü olunup olunmaması gerektiği, bir kalpte kibir ve alçakgönüllülüğün aynı anda bulunup bulunamayacağı problemi gibi sorular çerçevesinde konuyu ele almaktadır.⁶⁹

Mistik düşünür Bahya, alçakgönüllülüğü ruhun huşu içerisinde olması ve kendine az değer vermesi şeklinde açıklamakta ve üç grupta tasnif etmektedir. İlk gruba cahillikten kaynaklanan ve çaba gerektirmeyen alçakgönüllülüğü koymaktadır. Ancak bunu ruhun zayıflığı ve körlüğünden kaynaklı olduğu için övgüye değer bulmamakta, aksine hayvani özellikler barındırdığı için kınanması gerektiğini belirtmektedir. İkinci grupta ise köle-efendi, alt-üst, fakir-zengin, işçi-işveren gibi bir kişinin diğeri üzerinde tahakküm kurduğu durumlarda

⁶⁷ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 277. Bu pasaj sıhhati hakkında tartışmalar olmakla beraber şu hadisle paralellik arz etmektedir: “Küçük cihaddan (savaş) büyük cihada (nefisle mücâhede) döndük”. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2665>.

⁶⁸ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 231-258; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 276-303.

⁶⁹ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 259; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 304-305.

zorunluluktan kaynaklanan alçakgönüllülüğü ele almaktadır. Bu kişilerin bilge bir rehber edindikleri taktirde hakiki anlamda da alçakgönüllü olabileceklerini beyan etmemektedir. Üçüncü grup ise tanrıya dönük olan tevazu olup, tüm insanlar için bağlayıcı bir görevi ifade etmektedir. Nitekim bu kategori en üst derecedeki alçakgönüllülüktür.⁷⁰

Gurur ve kibir sahibi bireyleri mütevazı olmaya ileten muhtelif vesilelerin olduğunu belirten Bahya; buna hastalık, fakirlik, ölüm korkusu veyahut görülen bir iyilikten etkilenme gibi çeşitli örnekler zikretmektedir. Fakat Bahya dışsal unsurların yanı sıra insanın tefekkür ederek de bu mertebeye erişebileceğinin altını çizmektedir. Bununla beraber Tanrı'ya karşı kötü konuşan veya itaatsizlik edenlere karşı tam tersi şekilde tevazuyu bir kenara bırakıp intikam alınabileceğini belirtmektedir.⁷¹ Bahya böylelikle alçakgönüllülüğün dini hususlar söz konusu olduğunda din düşmanlarına karşı bir zaaf aracına dönüşmemesini garanti altına almaktadır.

3.7. Tövbe Etmek (Fi't-Tevbeti)

İbn Pakuda eserinin yedinci bölümünde tövbe konusunu ele almaktadır. İnsanın doğası gereği iyiye de kötüye de meyyal olduğunu, hata yaptığında bu durumu düzeltebilmek için tövbe imkanının sunulmasının ise Tanrı'nın bahşettiği bir lütuf olduğunu beyan etmektedir. Konuyu tövbenin mahiyeti, çeşitleri, gereklilikleri, tövbeyi bozan durumlar, tövbe etmekle günahsız bir kimseye denk olunup olunamayacağı, her günahın tövbe ile affedilip edilemeyeceği gibi sorular üzerinden incelemektedir.⁷²

Yahudi bilgin Bahya tövbeyi, bireyin Tanrı'ya itaatinde başarısız olup günaha düştüğü durumlarda Tanrı'ya tekrar itaat etmeye rıza gösterip günahla beraber kaybettiklerini geri alma çabası olarak yorumlamaktadır. O, bu durumun ya emredilen bir hususu yapmayı ihmal ederek veyahut da yasaklananı yapmakla olabileceğini ifade etmektedir. Her iki durumda da tövbe eden bireyin Tanrı'nın emrettiklerini uygulayıp nehyettiklerinden sakınması gerektiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra tövbe edecek bireyin işlediği günahların çirkinliği üzerinde tefekkür edip nefisini muhasebeye çekmesini, pişmanlık duyup tövbe ettiği günahını tekrar etmemek üzere kararlılık ve sabır göstermesini ve de bu tövbeyi riyakarlık için değil yalnızca Tanrı için yapmasını salık vermektedir. Tövbeyi üç sınıfta tasnif eden Bahya, hakiki tövbeyi kişinin günahlarından dolayı kalben hissettiği pişmanlığı eylemlerine de yansıtması şeklinde nitelendirmektedir. Ayrıca bu hal üzere sebat etmek gerektiğine de

⁷⁰ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 260-261; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 305-307.

⁷¹ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 262-268; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 307-324.

⁷² İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 282-283; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 328-330.

işaret etmektedir. Örneğin tövbe ettikten sonra Tanrı'ya itaatsizlik etmek, bazı günahlara tövbe edip bazılarını sürdürmek gibi hususlar tövbeye halel getirmektedir. Bununla beraber günaha dalıp yaşlılıkta tövbe etmeye dair umudun da bu anlamda dikkat edilmesi gereken bir tuzak olduğunu belirtmektedir.⁷³

Tövbeye ilişkin çokça tartışılabilen konulardan biri olan her günaha tövbe edilmesinin mümkün olup olmadığı konusu da Bahya'nın temas ettiği meselelerden biridir. Günahlar Tanrı hakkına ve kul hakkına taalluk edenler olmak üzere iki tür olduğu için edilen tövbe de farklılaşmaktadır. Kul hakkına ilişkin günahlardan tövbe etmenin diğerine nispetle çok daha zor olacağını, zira insana karşı yapılan küçük bir yanlışın dahi katlanarak nesiller boyu devam edecek birçok musibete yol açabileceğini belirtir. Yine de kişinin tövbe edip elinden gelen gayreti göstermesi gerekmektedir.

Tövbe eden kimsenin o günahı hiç işlememiş olanlarla eşit olup olamayacağı meselesinde ise günahın çeşidine göre farklı yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Bu minvalde kefarete cezası gerektirmeyen günahlara ilişkin bazı tövbecarların dindarlardan daha iyi bir kulluk örneği sergileyebileceğini belirtmektedir. Bu hususta tövbe edecek kimsenin gerekli şartları yerine getirdikten sonra ümitvar olması gerektiğini ifade etmektedir. Zira günahına hakiki anlamda tövbe eden bir kişinin Tanrı karşısında sürekli huşu içerisinde ve alçakgönüllü olacağını, günahını daima hatırlayıp kendi nefsinin hakir göreceğini; böylelikle de gurur ve kibre kapılmaya daha müsait olan hiç günah işlememiş birinden daha yüksek mertebelere dahi erişebileceğini ifade etmektedir. Tanrı'ya saygısızlık, küfür, yalancı şahitlik gibi ağır günahlarda ise kişinin tövbe etmesi yeterli olmayıp hayatı boyunca maruz kalacağı bütün imtihanlarda dirayet gösterip sabırla başlanma dilemeleri gerekmektedir. Ancak o zaman günahları affedilebilir. Bu nedenle Bahya ağır günahlar konusunda hiç işlememiş olanların tövbe edenlerden daha üstün olacağı görüşündedir.⁷⁴

3.8. Nefis Muhasebesi Yapmak (Fî Muhâsebeti'n-nefs)

İbn Pakuda *el-Hidâye*'nin sekizinci bölümünde nefis muhasebesi konusunu ele almaktadır. Tövbe bahsinde de geçtiği üzere bireyin tövbe etme araçlarından biri olan bu hususu Bahya; nefis muhasebesinin mahiyeti, kişiden kişiye değişip değişmediği, veçhelerinin neler olduğu, bağlayıcı olup olmadığı, nefis muhasebesi yapan bireyin takip etmesi gereken eylemlerin neler olduğu gibi sorular üzerinden ele almaktadır.⁷⁵

⁷³ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 296-305; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 330-343.

⁷⁴ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 282-301; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 343-353.

⁷⁵ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 302; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 354.

Nefis muhasebesini, kişinin aklının yardımıyla din ve dünya işlerini anlaması şeklinde tanımlayan teolog, bu muhasebenin bireylerin algılama kapasiteleri, din ve dünyaya bakış açıları gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak kişiden kişiye değişiklik gösterebileceğini ifade etmektedir. Ancak yine de tüm insanların Tanrı'nın bahşettiği lütuflar neticesinde nefisini hesaba çekmekle yükümlü olduğunu da vurgulamaktadır.⁷⁶

Bahya kişinin nefis muhasebesi yapmakla pek çok konuda farkındalığının artacağını belirtir. Buna Tanrı'nın kendisine nimetler bahşettiğini, gizli aşikâr her eylemini bildiğini, dünyadaki mutluluk ve acının geçici, ölümün ise kaçınılmaz olduğunun bilincine varması örnek gösterilebilir. Bahya'ya göre kişinin kendini sorgulama hali, bir alışkanlık haline gelene kadar devam etmelidir. İlerleme kat edebilmek için kişinin kendini dünyada tek dostu Tanrı imişçesine bir garip yabancı gibi görmesi, her an niyet ve eylemlerini sorgulaması gerekmektedir. Ancak bu şekilde birey, nefis muhasebesinin tüm gerekliliklerini yerine getirerek ruhen tüm erdemlere ve faziletlere ulaşabilecek ve arınabilecektir.⁷⁷

3.9. Zühd (Fi'z-Zühd)

İbn Pakuda eserinin dokuzuncu bölümünde riyazet meselesine temas etmektedir.⁷⁸ Bu konuyu riyazetin tanımı, insanın münzevi yaşama olan ihtiyacı, bağlayıcılığı, türleri, koşulları, dini kurullarla nasıl bağdaştırılacağı, kutsal metinlerde zühd hayatına ilişkin ne gibi verilerin olduğu, tarihsel süreçte riyazet anlayışında bir farklılaşmanın olup olmadığı soruları çerçevesinde incelemektedir.⁷⁹

Riyazeti, teşmil ettiği birçok anlam sebebiyle tanımlaması zor ve gizemlerle örtülü bir kavram olarak nitelendiren Bahya; özetle bu kavramı nefsin arzularına galip gelmek amacıyla kişinin yapmaya muktedir olduğu şeylerden uzak durması şeklinde tanımlamaktadır. İnsanın yaratılış itibarıyla dünyevi olana rağbet ettiren çeşitli dürtülere sahip olduğunu, bu dürtülere yenik düşmesi halinde yanılığa düşeceğini; bu sebeple de riyazete ihtiyaç olduğunu beyan etmektedir. Bahya münzevi yaşamı tüm insanlığı kapsayan riyazet ile şariat ehli olan kimselere has olan riyazet olmak üzere ikiye ayırır. Daha ziyade ikinci grup üzerinde yoğunlaşan teolog i şariat ehlinin zühd hayatını, zaruri olan doğal

⁷⁶ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 306-307; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 354-356.

⁷⁷ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 308-352; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 356-400.

⁷⁸ Konuya ilişkin detaylı bilgi için bk. Howard Theodore Kreisel, "Asceticism in the thought of R. Bahya Ibn Paquda and Maimonides", *Daat* 21 (1988): V-XXII; Nahem Ilan, "Al-I'tidâl Al-Sharî'i: Another Examination of the Perception of Asceticism in the Duties of the Heart of Bahya", *Revue des Etudes Juives* 164/3-4 (2006): 449-461.

⁷⁹ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 306-307; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 402.

ihtiyaçlar dışında ruhun her türlü zevkten ve rahatlıktan uzak durulması şeklinde nitelendirmektedir. Bahya farklı yaklaşımlar söz konusu olmakla birlikte dinin buyruklarına en uygun olan inziva şeklinin aşırılığa kaçmayan ve din-dünya dengesini koruyan ılımlı yol olduğunu belirtir. Bu anlayışı benimseyenler dünyanın gelip geçiciliğinin farkındalığıyla Tanrı'ya itaat eden fakat toplumdan tamamen uzak bir uzlet hayatını da reddeden kimselerdir.⁸⁰

İnziva hayatında kalpteki niyetin önemine de vurgu yapan Bahya, şayet kalpte farklı bir niyet varsa zahirde münzevi gibi görünmenin kişiye bir fayda sağlamayacağını da altını çizmektedir. Bu kişilerin genel olarak kendilerini 'büyük münzeviler' olarak meşhur etme, dindarlıklarıyla insanlar tarafından övülme gibi amaçlarla münzevi göründüklerini ifade etmektedir.⁸¹

3.10. Tanrı Sevgisi (Fi'l-Muhabbeti lillâhi)

El-Hidâye'nin onuncu ve son bölümü olan Tanrı sevgisi konusu Bahya'nın aynı zamanda bu eseri kaleme alma amacını ifade eden kalbin uyması gereken vecibelerin nihai durağını ifade etmektedir. Zira Tanrı sevgisi onun mistik-teolojik formülasyonunda en ulvi hedeftir. Bu konudan önce bahsi geçen dokuz husus ise kişinin buraya ulaşma yolculuğundaki basamakları temsil etmektedir. İbn Pakuda bu konuyu; Tanrı sevgisinin mahiyeti, türleri, bu mertebeye ulaşma yolları, her bireyin buna muktedir olup olmadığı, Tanrı sevgisine hanel getiren şeylerin neler olduğu, bu mertebeye ulaşan kişilerin eylemlerine yansıyan alametlerin neler olduğu gibi çeşitli veçhelerden mercek altına almaktadır.⁸²

Tanrı sevgisini ruhun, Tanrı'nın nuruna bağlanma arzusu olarak tanımlayan Bahya; ruhun bu dünyada cevher olarak farklı bir niteliğe sahip bir bedene iliştilmiş olduğunu ve bedeni koruyup ona fayda sağlamakla görevlendirildiğini belirtir. Ancak bireylerin dünyaya yönelmeleri ruhun ihtiyacı olan şeyleri görmezden gelmelerine yol açmaktadır. Kişi, ahireti merkezine aldığı anda ise bir farkındalık yaşayıp Tanrı'ya yönelecek; onun kudreti ve azameti karşısında korku ve huşu içerisinde Tanrı'ya boyun eğecektir. Bahya'ya göre Tanrı bu kişiyi kendisine çekinceye dek hafv ve reca arasındaki mertebede sebat edecek; ardından da Tanrı'nın sevgisiyle dolup yalnızca onu arzulayacak, iyi-kötü her türlü halden memnuniyet duyup onu razı edecek eylemler peşinde koşacaktır.⁸³

Tanrı sevgisine ulaşmak için takip edilmesi gereken bazı aşamaların olduğunu da ortaya koyan Bahya, bu bağlamda özellikle Tanrı'nın birliğinin

⁸⁰ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 354-362; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 402-409.

⁸¹ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 362-374; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 409-422.

⁸² İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 378-379; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 426-427.

⁸³ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 379-387; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 427-435.

kabul edilmesini, tüm eylemlerde ve ibadetlerde ihlaslı olunması gerektiğini, hem Tanrı'ya hem de onun seçkin kullarına karşı alçakgönüllü olunmasını, nefis muhasebesi yapılmasını, günahlar hakkında düşünülerek Tanrı'dan bağışlanma dilenmesini, Tanrı'nın yarattıkları üzerinde ve kişinin geçmişi hakkında tefekkür etmesini zikretmektedir. Bu aşamalarda yavaş ve emin adımlarla ilerlenmesi gerektiğinin de altını çizen Bahya, her aşamada edinilecek erdemlerin yerleşik hale gelmesine önem vermekte, aceleciliğin ise kişiyi büyük hatalara sürükleyebileceğine dikkat çekmiştir. Tanrı sevgisi mertebesine ulaşmak için en önemli araçlardan biri de Tanrı'dan haşyet duymak ve ona karşı derin bir huşu hissetmektir. Burada bahsedilen ve en üst mertebe olarak nitelendirilen haşyet, Tanrı'nın cezalandırmasından korkmaktan ziyade Tanrı'nın kudretine duyulan saygıyı ifade etmektedir. Bahya bu mertebedeki bir insanı, Tanrı'yı memnun etmek için her şeyden vazgeçmeye hazır kişi olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda bu kişi, Tanrı'nın her işinde onun gözetleyicisi ve yöneticisi olduğunun farkındalığı ile Tanrı'ya güvenen, aklını ve kalbini dünyevi ve bedeni kaygılardan arındırmış, bilge ve mütevazı, her işinde zahire ilave olarak kalbin vecibelerini de yerine getiren kişidir. Nitekim kalpte bir eylemi gerçekleştirmek üzere kesin bir niyet yoksa yapılan zahiri eylemler de ya kalıcı olmayacak ya da kişiye fayda vermeyecektir.⁸⁴

Sonuç

Orta Çağ İspanya'sının önemli teologlarından Bahya İbn Pakuda'nın mistisizm anlayışının *el-Hidâye ilâ Ferâizi'l-Kulûb* eseri çerçevesinde incelendiği bu araştırmada Tanrı'ya ulaşma vesilesi olarak zahire dönük bedensel ibadetlerin yanı sıra kalbin de uyması gereken çeşitli vecibelerin olduğu ortaya konmuştur. Bu minvalde İbn Pakuda'nın her ne kadar sayısının sınırlandırılması mümkün olmasa da kalbin uyması gereken daha nice vecibenin türetilebileceği temel on kaide belirlediği görülmektedir. Bu on kaide ise; Tanrı'nın birliğini kabul etmek, mahlukat üzerine tefekkür etmek, Tanrı'ya itaat etmek, tevekkül etmek, amelde ihlaslı olmak, alçakgönüllü olmak, tövbe etmek, nefis muhasebesi yapmak, riyazet hayatı yaşamak ve Tanrı'yı sevmektir. Bireyin Tanrı'ya manevi anlamda yükselişinin basamakları olarak da değerlendirilebilecek bu on ilke aynı zamanda birbirleriyle de ilintili olup, her biri bir sonrakine zemin hazırlar niteliktedir. Her birini müstakil birer başlıkta derinlemesine inceleyen teolog, ulaşılabilecek en ulvi hedefin ise Tanrı sevgisi mertebesi olduğunu ifade etmektedir.

⁸⁴ İbn Paquda, *Kitâbu'l Hidâye*, 383-398; İbn Pakuda, *Duties of the Heart*, 431-446.

İbn Pakuda'nın belirlediği bu on ilkedен her birinde kalp ve niyet faktörüne önem verdiği, bu yönüyle de 'şekilci dindarlık' anlayışını eleştirdiği sonucuna ulaşılabilir. Bununla beraber onun mistik teolojisine bakıldığında batına dönük vecibelerin hiçbir zaman dinin zahire dönük emirlerinin karşısında ayrı bir yol olarak görülmediği; aksine kâmil bir insan olma yolunda bu ikisinin birlikte yer almasının önemine işaret ettiği görülmektedir. Bununla beraber kalpteki niyetlerin zahire dönük eylemlerin öncül şartı olduğunu da belirterek kalbin uyması gereken vecibelere birincil bir önem atfettiği sonucu çıkarılabilir.

Bahya'nın mistisizm anlayışında bir başka dikkat çeken bulgu ise bireylerin dünya hayatı için de gayret göstermeleri gerektiğine vurgu yapmasıdır. Bu hususta bireyin geçimini sağlaması, kendini tehlikelerden koruması gibi noktalara önem verdiği dikkatleri çekmektedir. Bu yönüyle o ılımlı bir mistik teoloji anlayışı ortaya koymakta ve dinin de bunu buyurduğunu belirterek görüşünü kutsal metinler ile de tahkim etmektedir.

Kaynakça | References

- Arslantaş, Nuh. *İslam Toplumunda Yahudiler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Aygündüz, Müberra. *Tasavvufun Yahudi Mistisizmine Etkisi, Bahya İbn Pakuda Örneği*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Demirci, Kürşat. *Yahudi Mistisizmi veya Kabalacılık İnançlar ve Tarih*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2018.
- Durmuş, İsmail. "Mütenebbi". *DİA*. 32: 195-200. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- El-Mütenebbi. *Divānu'l-Mütenebbi*. Beyrut: Daru'l-Beyrut, t.y.
- Erginli, Zafer. "Muhâsibî". *DİA*. 31: 13-16. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2017.
- Güneş, Kübra. *Yahudilikte 613 Mitsvot: İbn Meymun Örneği*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yahudilik'te Kadın". *Dinler Tarihinde Kadın*. Ed. Bekir Zakir Çoban. 331-368. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- Husik, Isaac. *A History of Mediaeval Jewish Philosophy*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1948.
- İbn Pakuda, Bahya Ben Joseph. *The Book of Direction to the Duties of the Heart*. Trc. Menahem Mansoor. London: Routledge & Kegan Paul, 1973.
- İbn Pakouda, Bahya ben Joseph. *Les Reflexions sur L'ame*. Trc. Isaac Broydé. Paris: Levinsohn-Kilemnik, 1896.
- İbn Pakuda, Bahya Ben Joseph. *The Book of Direction to the Duties of the Heart*. Trc. Menahem Mansoor. London: Routledge & Kegan Paul, 1973.
- İbn Paquda, Bachja İbn Josef. *Kitâbu'l-Hidâye ilâ Feraidi'l-Kulûb, Arapça*. Ed. İbrahim Salim bin Bünyamin Yahuda. Leiden: Brill, 1912.
- Ilan, Nahem. "Al-I'tidâl Al-Sharî'i: Another Examination of the Perception of Asceticism in the Duties of the Heart of Bahya". *Revue des Etudes Juives* 164/3-4 (2006): 449-461.
- Kohler, Kaufmann - Broydé, Isaac. "Bahya Ben Joseph Ibn Pakuda". *The Jewish Encyclopedia (JE)*. Ed. Isidore Singer - Cyrus Adler. 2: 447-454. New York & London: Funk and Wagnalls Company, 1904.
- Kreisel, Howard Theodore. "Asceticism in the thought of R. Bahya Ibn Paquda and Maimonides". *Daat* 21 (1988): V-XXII.
- Lobel, Diana. *A Sufi-Jewish Dialogue: Philosophy and Mysticism in Bahya Ibn Paquda's "Duties of the Heart"*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007.
- Mansoor, Menahem. "Arabic Sources on Ibn Pakuda's 'Duties of the Heart'". *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* 6/3 (1973): 81-90.
- Michaelis, Omer. "Fashioning the 'Inner' (Bâtin) in Bahya Ibn Paqûda's Duties

- of the Hearts". *Harvard Theological Review* 116/4 (2023): 552-574.
- Phillips, Yoav. *Identifying the Islamic Sources of Bahya Ibn Paqūda's: "Kitāb al-Hidāya 'ilā Farā'id al-Qulūb" Using Automatic Transliteration and Text Reuse Processes*. University of Haifa, 2022.
- Pirke Avot. https://www.sefaria.org/Pirkei_Avot?tab=contents.
- Saklan, Bilal. "Ebu Talib el-Mekki". *DİA*. 3: 239-240. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Saklan, Bilal. "Kutu'l-Kulūb". *DİA*. 26: 501-502. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Sinanoglu, Mustafa. "Seneviyye". *DİA*. 36: 521-522. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Sister, Moses. "Bachja Studien: Erste Voruntersuchung Die Ethisch-Asketischen Termini in Bachjas al-Hidaya ila Faraid al-Qulub und ihre Übersetzung Durch Jehuda Ibn-Tibbon". *Bericht der Hochschule für die Wissenschaft des Judenthums*. 50 (1936): 33-75.
- Sklare, David E. *Samuel ben Hofni Gaon and His Cultural World*. Leiden & New York: Brill, 1996.
- Stampfer, Zvi. "A Mechanism for Change in Traditional Culture: A Case Study from the Judicial Jewish Codes of the Geonic Period". *Jewish Quarterly Review* 107 (2017): 131-156.
- Stitskin, Leon D. "From the Pages of Tradition: Naturalism and Personalism: Bahya Ibn Pakuda's Response to the Mechanistic Naturalists". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 12/2 (1971): 104-110.
- Stroumsa, Sarah, trc. *Dāwūd Ibn Marwān al-Muqammas, Twenty Chapters*. Utah: Brigham Young University Press, 2016.
- Sviri, Sara. "Mysticism". *The Cambridge History of Judaism: Jews in the Medieval Islamic World*. Ed. Phillip I. Lieberman. 5: 891-922. *The Cambridge History of Judaism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. "Dehriyye". *Kelam Terimleri Sözlüğü*. 70. İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- Vajda, Georges. "Bahya (Bahye) Ben Joseph Ibn Paquda". *Encyclopaedia Judaica*. Ed. Fred Skolnik - Michael Berenbaum. Detroit & New York & London: Thomson Gale, 2007.